

L. GOUNAROPOULOU — M. B. HATZOPOULOS; *Les milliaires de la voie Egnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique*, (Centre de recherches de l'Antiquité grecque et romaine, *Meletēmata*, 1), Athènes 1985.

У оквиру свог „Македонског Програма“, Центар за истраживање грчке и римске прошлости Националне фондације за научна истраживања у Атини објавио је прошле године Корпус грчких и латинских натписа IV мериде (грчког дела) у издању А. Ризакиса и Ј. Турацоглу-а (в. supra, стр. 123). Ове године појавила се и прва свеска његове серије „Истраживања“. Како је „Македонски Програм“ заједнички пројекат Центра и Министарства за културу и науку, у његовом остваривању учествују, поред чланова Центра, и њихове колеге из Археолошке службе који су одговорни за теренски рад у појединим деловима Македоније. Тако се као аутори овог првог броја „Истраживања“, у коме су обрађени миљокази Егнатијевог пута на сектору између Хераклеје Линкестидске и Тесалонике, појављују *epimelētria* L. Gounaropoulou и члан Центра и руководилац „Македонског Програма“ Др М. Hatzopoulos, писац запажених радова из историје античке Македоније у предримско доба.

Студија која је пред нама састоји се од основног текста на француском језику (12—75), грчког резимеа (77—85), индекса (87—106), 23 табли са фотографијама локалитета и натписа и три карте, уствари извода из карата округа Флорина, Пела и Тесалоника Националног статистичког уреда.

Истраживање G.—H. проистекло је из вишегодишњег рада на ревизији епиграфских споменика у Македонији у циљу стварања „Епиграфског Архива“ и припремања Корпуса македонских натписа. У Предговору, М. Hatzopoulos истиче драгоцену помоћ коју су ауторима ове студије указали у теренском истраживању и проучавању разних историјско-географских питања њихов колега Ј. Турацоглу и истакнути познавалац античке Македоније професор N. G. L. Hammond. Колико су плодна била ова истраживања види се по следећем. Пре десет година, када је P. Collart обрадио све миљоказе на *via Egnatia* од Дирахиона до Тесалонике (*Les milliaires de la via Egnatia*, *BCH* 100, 1976, 177—200), на сектору између Хераклеје и Тесалонике било је познато свега 5 камених стубова с укупно 8 натписа (на стр. 13 стоји омашко 12 натписа, уп. конкорданцију на стр. 105). Збирка G.—H. обухвата на истом простору 13 миљоказа (I—XIII) са 25 натписа (треба додуше рећи да су неки од „натписа“ фиктивни, напр. IIА и IIIА, јер су од њих остали само трагови неких слова, које аутори и не бележе). Овај бројни однос сам по себи показује шта се може постићи систематским истраживањем терена. Наравно, ту је потребно и мало среће, јер, као што ћемо видети, грађа коју нам пружају G.—H. је не само добрим делом нова, већ садржи и важне нове податке о македонским насељима. Поред миљоказа VIII, XI, XII и XIII, који се овде први пут појављују, у нове натписе рачунамо и миљоказе II, III и IV, које су, независно од G.—H., нешто раније, укључили у свој Корпус Ризакис и Турацоглу.

На сектору између Хераклеје и Тесалонике, *via Egnatia* је пролазила кроз три македонске области: Линкестиду, Еордеју и Ботијеју. У овој последњој области она је додиривала неколико градова. Излагање G.—H. следи ово кретање пута.

Једини досада познати миљоказ из Линкестиде нађен је још у прошлом веку у селу Росни (Ситарџа) источно од Лерина. Видели су га и копирали Димица и Пападакис, а затим је нестао. Ch. Edson га је објавио с допунама према Пападакисовом препису. Ушао је у Корпус Ризакис-Турацоглу под бр. 150. Поред основног натписа с посветом владарима Друге Тетрархије (305—306. год.), носио је и остатке латинских посвета Константину и Лишинију (314—317) и Валентинијану и Валенсу (364—375). Вредно је помена да су G.—H. реконструирали, много убедљивије него Ch. Edson, последње редове првог натписа: [Ἐὰν | Δ]υρ[α]χ[ι]ῶν [Ρ]ΞΗ, тј. 168 миља, што одговара стварном отстојању између Дирахија и места налаза миљоказа.

У Еордеји је откривено више миљоказа: четири су нађена у близини места Петрес (Петерско), на излазу из кланца Кирли—Дервен (бр. II—V), а један јужно од Островског језера, код Новиграда ((Вегора) (бр. VI). Код свих ових миљоказа, главни натпис је из 305/306, и то су каменни стубови у другој употреби, са slabим траговима ранијих натписа који се не могу идентификовати ни датовати. За миљоказ бр. V се претпоставља да је први пут постављен у

време Хадријанове владе. Миљоказ бр. IV носи остатке четири натписа, сва четири грчка (Каракала? Друга Тетрархија, 317—324 и 333—335). У вези с миљоказима II и III, који носе идентичне посвете Другој Тетрархији, с подједнако радираним именима цезара Севера и Максимиана, G.—H. покрећу питање разлога да се на истом месту поставе два једнака миљоказа и, указујући на аналогije из других провинција, закључују да су миљокази временом изгубили своју практичну примену и постали zgodna подлога за изразе привржености владајућој династији. Питао се да ли ове споменике, који су описани као „стеле с фронтонотом“, што они и јесу с обзиром на димензије (1,26 × 0,39 × 0,15 cm и 0,92 × 0,42 × 0,20 cm, односно, код Ризакис-Турацоглу: 0,90 × 0,415 × 0,185 cm), треба уопште сматрати миљоказима. Зар то нису обични царски почасни натписи? И за бр. V, који је изгубљен, није сигурно да је миљоказ. У опису се каже: „fragment de stèle ou de moitié de colonne milliaire“. Тако да је из области Петрес само миљоказ бр. IV сигуран. Напоменимо да се издање миљоказа II и III не поклапа у потпуности с издањем Ризакис—Турацоглу (бр. 112, 111), иако су оба припремљена скоро у исто време, у истом институту. Реч је о небитним разликама, које не мењају садржину натписа, тичу се нејасних слова, која су код једних приказана као сигурна, код других с тачкама испод или у загради. Фотографије не допуштају да се утврди чија је педантност била већа.

У вези с миљоказима Еордеје, G.—H. резимирају (стр. 35—37) закључке до којих су дошли N. G. L. Hammond и M. Hatzopoulos у чланку: *The Via Egnatia in Western Macedonia, Part I: The Routes through Lynceus and Eordaea in Western Macedonia, American Journal of Ancient History* 7 (1982), 128—149, проучавајући историјску географију области. Археолошки локалитет „Градиста“, близу Петрес, треба, по њиховом мишљењу, идентификовати с античким градом *Kelle, mansio Cellis*. У 13. реду натписа IVB, издавачи мисле да се могу препознати слова ΕΛΛ [] ΟΙ, у којима би они били склони да виде етник Κελλαῖοι. Помишљају да се име овог града можда сачувало у „локалном називу“ кланца „Kirli Derven“ (од грчког κελλί — „ћелија“) (кланац је иначе познат као „Кирли Дервен“). Код Новиграда (Вегора), где се обично локализује града Kellè, Hammond и Hatzopoulos стављају град Арнису (G.—H. то не спомиње говорећи о миљоказу нађеном на овом месту, бр. VI). Локализовање станице *mansio Cellis (=Kellai)* у непосредној близини кланца Кирли Дервен чини ми се неприхватљива. О томе сам опширније написала у књизи „Les cités de Macédoine à l'époque romaine“ (у штампи).

На територији града Едесе откривена су досада четири миљоказа (VII—X). Прва два су нађена на акропољу те G.—H. претпостављају да потичу са деонице пута западно од града. Бр. VII је познат по отиску и делимичном издању A. Plassart-a. Он се састоји од два натписа, латинског (VIIA) из 165. године и грчког (VIIB) из 305—306. године, исклесаних један преко другог. Латински натпис је доживео више издања, која, сва зависе од Пласаровог, и, како показују G.—H., у много чему су непотпуна или нетачна. Грчки текст је, међутим, у свему „дело“ G.—H. Њима је пошло за руком да га реконструишу на основу врло замршеног отиска (в. фотографију на табли X). Други миљоказ (VIII) је необјављен. Он носи, као најстарији натпис, уобичајену посвету Другој Тетрархији, на грчком, и два латинска, од којих један садржи потпуне титулатуре Константина и Лицинија (314—317), а други само погрешно исписана имена *Liciniiano Licinius*. Издавачи претпостављају да је то посвета Лицинијану из 314. године, када је овај, пошто је објавио рат Константину, владао сам у Македонији.

Трећи миљоказ из Едесе познат је само по запису руског архимандрита Антонина, који је 1865. године пропутовао кроз Македонију. Од натписа остала су само четири латинска(?) слова LDLL и три грчка ΛΙΙ, која врло вероватно, како то претпостављају и издавачи (стр. 47, н. 1), треба прочитати [η]’Εδессο[αἰών]/[τῆ]ς, а то значи да је миљоказ имао један натпис а не два. Четврти миљоказ (бр. X) откривен је недалеко од села Ризари. Носи посвету Лицинију (314. год.) и на крају слово *alpha*, које, према G.—H., означава „први миљоказ“ (од Едесе). Место налаза је доста удаљено једну римску миљу од Едесе, тако да слово *A* може означавати једноставно удаљеност; уп. натписе на миљоказима из Охрида и Струге, P. Collart, н.д., *BCH* 1976, 198—199, бр. 7 и 8, који се завршавају речима ’Από Λουχιδού | Η’, и миљоказ који се чува у Лувру, *ibid.*, 198, n. 4: *a Thessal. m. p. III*.

На крају одељка о едеским миљоказима, G.—H. убацују кратку расправу о једном надгробном споменику из села Кариотисе, јер им се чини да се на основу њега може одредити простирање едеске територије на исток, дуж Егнатијевог пута. У питању је епитаф са породичне гробнице неког Тита Кастрикија, његових родитеља и жене. Кастрикије се хвали да је пренео посмртне остатке свог оца из Дирахија у родни крај и да је крај оца сахранио и мајку. За себе каже да је *Edessaïos*, а *patris* његове жене била је такође Едеса. Не може дакле бити сумње, како с правом истичу G.—H., да се гробница о којој је реч налазила у Едеси, односно на њеној територији. Међутим, позивајући, се на „археолошки контекст“ и димензије споменика, који, ако не искључују, оно свакако чине невероватним евентуални пренос ове стеле из Едесе на место налаза на старом гробљу у Кариотиси (стр. 51), G.—H. закључују да је територија Едесе обухватала и област Кариотисе, упркос томе што се ова налазила тридесетак километара источно од Едесе и око четири километра источније од места где се локализује *mutatio Scurio*, станица одакле се издвајао пут који је водио у град *Kyrrhos*. Оштроумним комбинацијама G.—H. настоје да нас увере да је *mutatio Scurio* могла да се налази на едеској територији. Међутим, претпоставка да је ова територија била тако пространа (нарочито кад се има у виду да је Ботијеја област са густом мрежом градских центара) изазива сама по себи сумњу. Стога нисам нимало била изненађена када сам, желећи да проверим шта први издавач овог споменика каже о месту налаза, прочитала да је стела заиста била пренета из Едесе; уп. A. Delacoulonche, *Le berceau de la puissance macédonienne*, Paris 1958, стр. 153: „Plaque de marbre avec inscription, apportée autrefois de Vodena à Cariotissa et trouvée dans le cimetière près de l'église“. Овај податак који је случајно измакао пажњи G.—H. решава целу ствар на најпростији начин (напоменимо да се пагинација нашег издања Делакулоншевог дела разликује од издања у *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires*, 8, 1859, којим су се користили G.—H.; код њих се натпис цитира на стр. 216—217 и 277, бр. 93, код мене, на стр. 153 и 213, бр. 93).

Једини миљоказ из Пеле (XI), иако оштећен, важан је јер спада међу старије миљоказе на Егнатијевом путу и најстарији је на нашем сектору. Носи латинску посвету Хадријану и G.—H. га датирају у 127. годину.

Два последња одељка посвећена миљоказима XII и XIII претстављају круну овог вредног дела. Миљоказ XII пружа нам прво епиграфско сведочанство о граду *Allantè* нађено на самој територији града, а бр. XIII нам открива постојање једне досада непознате Хераклеје у Македонији.

Миљоказу XII, с посветом царевима Септимију Северу и Каракали и цезару Гети, недостаје, срећом, горња половина с уобичајеном титулатуром Септимија Севера, коју су G.—H. реконструисали на основу других сличних споменика, док је крај натписа, с именом града који је поставио миљоказ, у потпуности очуван: ἡ πόλις Ἀλλανταίων. Град Аланта забележен је код Тукидида као *Atalantè*, а познат је и из других литерарних и епиграфских извора (листа донатора из Арга, листа теородоха из Немеје, обе с краја IV века; велика листа делфјских теородоха с почетка II века). Нови миљоказ откривен је „источно од Музеја Пеле, на отстојању од једног километра отприлике, (стр. 57), што значи, како с правом закључују G.—H., да је био постављен на западној ивици територије града Аланте. Анализом свих расположивих података, G.—H. долазе до закључка да се Аланта морала налазити на пресеку Егнатијевог пута с путем који је са севера водио западном обалом Аксија према Ботијеји и указују на локалитет Мисир Баба (Неа Халкидон), описан још у XIX веку, као на положај који би требало идентификовати с Алантом. Узгред решавају, са много вероватноће, и питање положаја града Ихне, који лоцирају код села Куфалија. Против лоцирања Аланте код Мисир Бабе, примећују издавачи, могла би се евентуално навести чињеница да се код Херодота VII 123,3, на ботијејском приморју, помињу градови Пела и Ихне али не и Аланта. Објашњење ове околности G.—H. виде у претпоставци да је Херодотов податак узет од Хекатеја и да потиче из времена када је област Пеле и Ихне чинила део Пеоније, док је Аланта улазила у састав теменидске краљевине. Објашњење ми не изгледа убедљиво, с обзиром да Херодот изричито ставља Пелу и Ихне у Ботијеју. Али оно није ни потребно, јер Херодот не даје опис ботијејског приморја, већ наводи само два његова познатија града.

Последњи миљоказ ове мале збирке, бр. XIII, је свакако најинтересантнији са становишта историјске географије. Откривен је, како се чини, заједно с претходним на око 1 км источно од музеја у Пели, али носи ознаку одстојања „од Дирахија 249 миља“, док би, према рачуну издавача, место налаза одговарало 240-тој миљи Егнатијевог пута. Миљоказ носи два натписа. Као деликант првог, с посветом Марку Аурелију и Луцију Веру (165. година) појављује се ἡ πόλις Ἡρακλεωτῶν. На другом натпису из времена Друге Тетрархије (305—306) стоји на крају само ἡ πόλις. Интерпретација првог натписа покреће два питања. Прво, питање места налаза. Ако су забележени подаци тачни, миљоказ је морао бити пренет са раздаљине од 9 миља (око 13 км), можда већ у античко доба, пре исписивања другог натписа. Највећи проблем представља, међутим, питање града Хераклеје на овом месту. G.—H. истичу да је линкестидска Хераклеја, једина која се налазила на *via* Егнатији, удаљена 102 миље од места који је био обележен 249-том миљом. Познати су случајеви да један град поставља миљоказе на територији другог града, али у нашем случају не видимо разлога да деликант миљоказа буде линкестидска Хераклеја. Још мање има разлога да се мисли на стримонску Хераклеју или Хераклејон у Пиерији. Остаје да се претпостави, како то с правом чине G.—H., постојање још једне Хераклеје, на 249. миљи Егнатијевог пута, што одговара познатом археолошком локалитету на левој обали Аксија, код села Гефира и Агиос Атанасиос. G.—H. мисле да би се на ову Хераклеју могао односити податак Стефана Византинца о Хераклеји . . . Μυζιδωνίας, Ἀρμόντου τοῦ Φιλίππου κτίσας и да у њему не би требало исправити име оснивача у Φιλίππου τοῦ Ἀρμόντου, како се редовно чини, јер је ова Хераклеја могла да буде основана „par un de ses gouverneurs généraux“ (стр. 69). Није ми јасно ко је сем краља могао бити оснивач таквог града? Напротив, Плинијев податак IV, 38: . . . *Heraclaea, et regio Mygdoniae subiacens*, на који указују G.—H., иако је залутао међу градове Халкидика, могао би се односити на нову Хераклеју (сем ако није постојао још један град тог имена на Халкидику!).

Хераклејским миљоказом завршавају G.—H. своју збирку миљоказа са Егнатијевог пута на сектору између Хераклеје (линкестидске) и Тесалонике. Рачунајући да се територија новоидентификованог града додиривала с територијом Тесалонике, они иису сматрали за потребно да у своју збирку укључе два миљоказа нађена близу прелаза преко реке Галика, дакле западно од Тесалонике, миљоказ који се чува у Музеју у Лувру, са двета ознакама одстојања: III, односно VIII миља, и такозвани Егнатијев миљоказ с краја II века пре наше ере, с ознаком „260 миља од Дирахија“. Мислим да је то требало учинити, јер пут спаја насеља а не територије. Пут од Хераклеје до Тесалонике не завршава се са 249-том миљом, већ са 267-ом.

У Закључку (стр. 72—75), аутори се најпре осврћу на разна питања општерг карактера која се постављају у вези с миљоказима. Што се тиче царских посета и њихове активности у Македонији, они констатују да се о томе не може говорити без упоредног истраживања нумизматичке грађе која још није приступачна. С друге стране, они сматрају да се миљокази не могу узети као доказ интересовања цара за одржавање и оправку путева. Класење нових натписа на старим миљоказима сведочи о коришћењу ових, у позније време, као средства за изражавање лојалности владару и о учесталим борбама претендената на царско достојанство. Јалов би био, према G.—H., и покушај да се на основу употребе грчког или латинског језика изведу било какви закључци историјског карактера (наведимо у потврду овог запажања да збирка садржи два натписа из 165. године, од којих је један на латинском — VIIA из Едесе, а други на грчком — XIIIА из Хераклеје, а да се ничим не може објаснити различита употреба језика). Као најважнији закључак свог истраживања, G.—H. истичу констатацију да се код рачунања одстојања комбинују два система: рачунање од Дирахија, и од градског центра који се брине о путу на својој територији. На миљоказима овог другог типа, цифре не означавају, подвлаче G.—H., реално одстојање у *millia passuum*, већ редни број миљоказа, рачунајући од датог града. Не видим на чему се заснива овај закључак. Горе сам навела примере који га оповргавају.

Индекс је израђен врло брижљиво. Мислим, међутим, да је, с обзиром на карактер дела, епиграфски индекс требало одвојити од осталог, јер би тако садржај публиковане грађе дошао боље до израза. Морам приметити такође

да је први индекс, с именима и титулама царева, оптерећен претераном педантношћу. Каког смисла има одвајање *δημηρχική* од *ἐξουσία* у царској титулатури, или *pater* од *patriae*, или *pontifex* од *maximus*, или *tribunicia* од *potestas*, итд.? То доводи само до непотребних понављања истих формула.

Техничка опрема књиге је врло добра, слог јасан, илустративни материјал одличан. Штампарске грешке су ретке: на стр. 10, у наслову Делакулоншевог дела, уместо *et* сеоx de l'Axios треба *à* сеоx de l'Axios; на стр. 36, 10. ред одоздо, уместо *troisième* ligne треба *treizième*; на стр. 63, у тексту натписа, треба ознаку 8. реда спустити за један ред; на стр. 67, последњи ред текста, треба исправити број миљоказа 249, уместо 259; на стр. 72, у последњој реченици напомене са претходне стране, исправити *à la construction des routes*, уместо *toutes*.

Но, оставимо ове непријатне и неизбежне ситне пропусте који не утичу на квалитет дела и вратимо се ономе што чини његову главну вредност. То је, уз исцрпне, темељне, широко постављене и добро обавештене коментаре, о којима смо већ говорили, сама едиција миљоказа. У том погледу G.—H., су дали узорно дело. Текстови натписа су проверени, засновани на ревизији камена, отисцима и ранијим издањима, с поузданим критичким апаратом. Пожелимо да и следеће свеске серије *Meletēmata* атинског Центра за проучавање грчке и римске прошлости буду подједнако успешне!

Београд, 20. XII 1986

Фанула Папазоглу

MANOLIS ANDRONIKOS, VERGINA, The Royal Tombs and the Ancient City, Ekdotike Athenon S. A., Athens 1984, 244 страна са 216 илустрација, махом у боји.

У издању Ekdotike Athenon изашла је недавно на грчком и на енглеском језику монографија Вергине из пера њеног главног истраживача Манолиса Андроникоса. Монографија говори о овом налазишту уопште, но тежиште ставља на велики тумул са краљевским гробовима, посебно на најбогатији и најзначајнији међу њима, „Филипов гроб“. Књига не располаже уобичајеним критичким апаратом нити улази у дубљу анализу материјала већ више говори о самом открићу и даје веома добре илустрације највећег броја нађених предмета. И поред тога, како сам аутор износи у предговору, њена појава у овом облику је била нужна из два разлога. Једно, што је ово велико откриће, уз минојску варош на острву Тири ваљда највеће археолошко откриће у Грчкој последњих деценија, било до сада познато по више краћих и непотпуних извештаја и саопштења, без довољно илустрација, који нису могли у пуној мери да обавесте заинтересовану публику о ономе што је нађено, и друго, што се претпоставља да ће до детаљне и дефинитивне научне обраде читавог налаза проћи још доста времена те би и шира публика и научна јавност били ускраћени још дуго тог задовољства да поближе упознају овај богати и изузетно значајан археолошки материјал. Уважавајући ове ауторове разлоге, желимо да овде скренемо пажњу наших археолога као и свих љубитеља класичних старина на ову књигу која и поред популарног карактера и непотпуно објављеног материјала, без планова и свих откривених предмета, даје доста јасан увид у Андроникосово откриће и својим јасним и одличним илустрацијама пружа могућности и за један број упоређења и оцена.

Први, мањи део књиге посвећен је старинама Вергине где аутор говори о самом налазишту и историји археолошких истраживања на овом месту. На Вергину као археолошко налазиште први је скренуо пажњу Leon Heuzey у својој још увек корисној књизи „Mission en Macedoine“ (Paris 1876), али су ископавања под руководством К. А. Ромајоса и касније М. Андроникоса почела тек пред други светски рат и са краћим прекидима трајала до дана-